

A vallási szélsőségek és radikalizáció pszichológiai mechanizmusai

Bevezetés

Arena és Arrigo meghatározásában a szélsőségesesség számos esetben a terrorizmushoz kötődik, és annak csupán egyik motivációjaként határozható meg, amelynek során a vallási norma agresszív cselekvésen keresztül realizálódik¹ politikai berendezkedés ellen.² Azonban jelen tanulmányban nem térünk ki a terrorizmushoz kapcsolódó jelenségekre, hanem szűkebb értelemben koncentrálnunk a szélsőséges vallási megnyilvánulások pszichológiai mechanizmusaira.

Basedau és munkatársai az utóbbi években bekövetkezett társadalmi és politikai jelenségekkel magyarázzák az úgynevezett „rossz vallás” megjelenését.³ Széles körű adatbázist felhasználva az 1990 és 2010 közötti időszakra vonatkozóan 130 fejlődő ország adatait elemezték, majd ezek alapján megerősítették, hogy a vallási tényezők egyértelműen táplálják a fegyveres konfliktusokat. Azonban téves lenne azt állítanunk, hogy elegendő csupán a jó és a rossz tengelyén megítélnünk a „vallásosságot” és erre visszavezetni a szélsőséges erőszakos cselekedeteket. Ennél sokkal összetettebb folyamatok határozzák meg a vallásos indíttatású agresszív fellépéseket.

A vallási szélsőségesesség jelenleg is élesen vitatott téma, nincsen egységes álláspont a meghatározását illetően, és számos megközelítésben – helytelenül – a vallással összefüggő erőszak megjelenéséhez kapcsolódó egydimenziós konstrukcióvá redukálódik. Egyetértünk Wibisono és munkatársai megközelítésével, miszerint a kép sokkalta árnyaltabb, a „szélsőséges” kifejezés önmagában nem fejezi ki a szélsőséges vallási identitáshoz kapcsolódó hiedelmeket és attitűdöket, ezért tartjuk indokoltnak, hogy bemutassuk multidimenzionális modelljüket pszichológiai aspektusból.⁴ Úgy véljük, ezzel közelebb kerülünk a különféle megközelítések integratív szemléletben való feldolgozásához, és egyben releváns alternatívával szolgálhatunk. Mivel az említett munkájukban szélsőséges iszlamista nézeteket elemezték, ezért jelen tanulmány is erre az aspektusra koncentrálni, természetesen amellett, hogy elismerjük: nem csupán az iszlám valláshoz köthető szélsőséges cselekedet.

¹ Erre példa az Iszlám Állam, amely a szír kormány ellen harcolt, vagy a Moro Iszlám Felszabadítási Front, amely a Fülöp-szigetek kormánya ellen lépett fel.

² Michael P. Arena – Bruce Arrigo: Social psychology, terrorism, and identity: a preliminary re-examination of theory, culture, self and society. *Behavioral Sciences & the Law*, 23. (2005), 4. 485–506.

³ Matthias Basedau – Birte Pfeiffer – Johannes Vullers: Bad religion? Religion, collective action, and the onset of armed conflict in developing countries. *Journal of Conflict Resolution*, 60. (2016), 2. 226–255.

⁴ Susilo Wibisono – Winnifred Louis – Jolanda Jetten: A multidimensional analysis of religious extremism. *Frontiers in Psychology*, 10. (2019), 2560. 1–12.

Vallási szélsőségesesség és radikalizáció

A szélsőséges erőszak meghatározása

A vallási szélsőségesességet számos szerző eltérő aspektusból közelíti meg, ezért különböző – sok esetben –, egymást kiegészítő magyarázatok születtek. A fogalom meghatározásához azonban először a szélsőséges erőszak (violent extremism) fogalmát szükséges körvonaloznunk, amelyet jelentős szerepvállalással rendelkező szervezetek és államok a következőképp definiálnak:

- A United States Agency for International Development (USAID) felhasználja a Federal Bureau of Investigation (FBI) definícióját, amely szerint szélsőséges erőszaknak tekinthető az „erőszakos cselekedetek ösztönzése, helyeslése, igazolása vagy támogatása politikai, ideológiai, vallási, társadalmi vagy gazdasági célok elérése érdekében”.⁵
- Az Egyesült Királyság Belügyminisztériuma úgy határozza meg, mint „az alapvető értékek, köztük a demokrácia, a jogállamiság, az egyéni szabadság, valamint a különböző hitek és meggyőzések kölcsönös tiszteletben tartása elleni cselekmény”.⁶
- Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) pedig elismeri, hogy nincs egységes álláspont a meghatározást illetően, ezért saját definíciója alapján kimondja, hogy szélsőséges erőszakot olyan emberek valósítanak meg, akik „meggyőződéseik és cselekvéseik révén támogatják vagy megvalósítják az erőszakot ideológiai, vallási vagy politikai célok elérése érdekében [...] és magában foglalhatja a terrorizmust és az erőszak egyéb (politikai, vallási, gazdasági) formáit is”.⁷

A vallási szélsőségesesség meghatározása

A fogalmi diverzitás hátterében véleményünk szerint többek között a terrorista csoportok sokszínűsége áll. Az erőszakos cselekményeket megvalósító csoportok (például Boko Haram, al-Káida, Iszlám Állam) a vallási meggyőződéseket céljaik érdekében torzítják, tőlük etnikai szempontból különböző csoportok attitűdjeit felhasználva, tevékenységük legitimizálásaként politikai ideológiákat is alkalmaznak.⁸ A torzítás, a vallási tanok szélsőséges magyarázata alapvető motivációja lehet egyének szélsőséges csoportokhoz való csatlakozásának. Ezt példázza az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) fejlesztési programjának egyik jelentése (UNDP 2017) is, amelynek legfontosabb megállapítása

⁵ USAID: *The development response to violent extremism and insurgency: putting principles into practice* (2011. szeptember). 2.

⁶ HM Government: *Counter-extremism strategy* (2015. október).

⁷ United Nations, UNESCO: *Preventing violent extremism through education: A guide for policy-makers* (2017).

⁸ UNODC (2018): „Radicalization” and „Violent extremism”.

az volt, hogy míg a megkérdezettek 51%-a vallási okokat nevezett meg szélsőséges csoporthoz kapcsolódás okaként, addig 57% arról számolt be, hogy a vallási szövegeket korlátozottan vagy egyáltalán nem érti. Tehát az esetek jelentős hányadában jogos az a feltételezés, miszerint a vallási közvetítők szerepe kiemelt fontosságú, és a toborzás során egyik kardinális szegmens lehet a vallási meggyőződéssel rendelkező, de a vallási tanokat értelmezni nem vagy csekély mértékben tudó populáció.⁹

A kutatások tanulmányozása során azzal szembesülünk, hogy különféle kifejezéseket alkalmaznak a kutatók a vallással való elkötelezettséggel kapcsolatban, amelyek sok esetben keverednek, kiegészítik egymást, adott esetben más területeket fednek le. Olyan fogalmakat alkalmaznak többnyire, mint:

- vallásosság;¹⁰
- vallási fundamentalizmus;¹¹
- vallási szélsőségesesség;¹²
- radikalizmus.¹³

Carlucci és munkatársai szerint a vallásosság fogalmához alapvetően pozitív pszichológiai élményeket kapcsolnak a kutatók, amelyek az egyén jóllétét (well-being) és az étellel való elégedettségét erősítik.¹⁴ A vallási fundamentalizmus fogalmát az egyes kutatók a szentírások merev értelmezésével kapcsolatban alkalmazzák, de negatív konnotációban (előítéletek, hosztilitás, fegyveres konfliktusok) is megjelenik, úgy, ahogy a radikalizmus és a vallási szélsőségesesség kifejezések is, amelyeket sok esetben politikai kontextusban mutatnak be.

Rixer államközpontú megközelítéséből kiindulva, a többség számára elfogadott álláspontot tekintjük meghatározónak, azaz többségnek tekintjük a demokratikus társadalmak viszonyulását a szélsőséges erőszakos cselekedetekhez.¹⁵

A fentiek alapján vallási szélsőségesességnek tekintjük a demokratikus alapértékek inadekvát vallási célok érdekében megvalósuló erőszakos cselekményeit, amelyek a motiválást, a támogatást (például szellemi és gazdasági), valamint a megvalósítást is magukban foglalják.

⁹ UNDP (2017): *Journey to Extremism in Africa*. New York, UN Plaza

¹⁰ Raymond F. Paloutzian: Psychological perspectives on religion and religiosity. *The International Journal of the Psychology of Religion*, 27. (2017), 127–128.

¹¹ Małgorzata Kosowska – Paulina Szwed – Mirosław Wyczesany – Gabriela Czarnek – Eligiusz Wronka: Religious Fundamentalism Modulates Neural Responses to Error-Related Words: The Role of Motivation Toward Closure. *Frontiers in Psychology*, 9. (2018), Article 285.; Kis-Benedek József: Vallási szélsőségek a MENA-országokban. *Hadtudomány*, 29. (2019), 1–2. 61–73.

¹² Arie Kruglanski – Katarzyna Jasko – David Webber – Marina Chernikova: The making of violent extremists. *Review of General Psychology*, 22. (2018), 22. 107–120.

¹³ Anselm Rink – Kunaal Sharma: The Determinants of Religious Radicalization: Evidence from Kenya. *Journal of Conflict Resolution*, 62. (2018), 6. 1229–1261.

¹⁴ Leonardo Carlucci – Marco Tommasi – Michela Balsamo – Adrian Furnham: Religious fundamentalism and psychological well-being: an Italian study. *Journal of Psychology and Theology*, 43. (2015), 1. 23–33.

¹⁵ Rixer Ádám: Vallási szélsőségek tipológiája Magyarországon. *Vallástudományi Szemle*, 14. (2018), 4. 15–31.

A radikalizmus meghatározása

Ahogy a vallási szélsőség meghatározásának esetében, úgy a radikalizálódás tekintetében sincs egységes álláspont. McCauley és Moskalkenko két fontos szempont alapján, a funkcionális (működési) és a deskriptív (leíró) megközelítésben különíti el a radikalizálódás fogalmát:¹⁶

- Funkcionális aspektusból a radikalizálódás a saját csoporttal való egyértelmű és határozott elkötelezettséget jelenti, valamint a csoportok közötti konfliktusokra való fokozott felkészülést.
- Deskriptív aspektusból pedig a radikalizálódás a hiedelmek (gondolatok), az érzések és a magatartás megjelenése, amely a csoportok közötti erőszak formájában és a saját csoport védelmében fejeződik ki, akár áldozatvállalás révén is.

A „radikalizálódás” fogalmát főként olyan folyamat leírására használják, amely során az egyén fokozatosan szélsőséges hiedelmekkel és törekvésekkel verte fel magát, illetve – nem determináltan, de – magában foglalja az erőszakos cselekmények megbocsátását, támogatását és megvalósítását politikai, ideológiai, vallási vagy egyéb célok elérésére érdekében.¹⁷

A radikalizálódás folyamatán ment végig az a 17 éves, West Yorkshire-ből származó Talha Asmal is, aki Irak északi részén robbanószerkezettel felszerelt járművel együtt robbantotta fel magát, így válva az Egyesült Királyság legfiatalabb öngyilkos merénylezőjévé. A radikalizálódása előtt hétköznapi életet élő fiú kiváló tanuló volt, aki az interneten keresztül került kapcsolatba a szélsőséges vallási tanokkal. Először Szíriába, majd Irakba utazott, ezt követően az egyik nyári szünet ideje alatt egy olajmezőn felrobbantotta magát. A családja az eseményt követően úgy nyilatkozott, hogy Talha „szerető, kedves, gondoskodó és barátságos tinédzser volt [...] soha nem volt rosszindulatú senkivel szemben, és soha semmiféle erőszakos, szélsőséges vagy radikális nézetet nem mutatott.”¹⁸ A család feltételezése szerint Talha érzékeny korát és naivitását kihasználva az interneten keresztül befolyásolták. Az eset nem egyedi, csupán az Egyesült Királyságból közel 700 főre becsülik azon személyek számát, akik az Iszlám Államhoz csatlakoztak.

A radikalizáció tehát egy folyamat, amelynek során az érintett személy szélsőséges ideológiákhoz kapcsolódik, és szélsőséges hiedelemrendszere alakul ki.¹⁹ A szélsőséges hiedelmek végül mély meggyőződéssé válnak, stabilizálódnak, legtöbbször a társadalom, a demokrácia és az egyetemes emberi jogok alapvető értékeivel ellentétesek, és egy adott csoport (faji, vallási, politikai, gazdasági, társadalmi stb.) ellen irányulnak.

¹⁶ Clark McCauley – Sophia Moskalkenko: Mechanisms of political radicalization: pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20. (2008), 3. 415–433.

¹⁷ United Nations: *Report on best practices and lessons learned on how protecting and promoting human rights contribute to preventing and countering violent extremism* (2016. július).

¹⁸ Shiv Malik – Haroon Siddique: *Britain's youngest suicide bomber*. *theguardian.com*, 2015. június 15.

¹⁹ Randy Borum: Radicalization into violent extremism I: a review of social science theories. *Journal of Strategic Studies*, 4. (2011), 4. 7–36.

Bizonyos esetekben a folyamat reverzibilis, amelynek megnyilvánulásai között Trip és munkatársai egyértelmű különbséget tesznek. Ezek alapján beszélnek radikalizálódás elleni, deradikalizálódási és elszakadási folyamatokról, amelyekhez kapcsolódóan számos pszichológiai programot dolgoztak ki. A radikalizálódás ellen társadalmi, politikai, jogi és oktatási prevenciós programokkal lépnek fel, amelyek a már radikalizálódott személyek visszatartására fókuszálnak. A radikalizált egyének társadalomba való beilleszkedését célozzák meg az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) által vezetett programok is, valamint a szélsőséges vallási csoportból kilépők kezelése egyfajta reintegrációt megvalósítva (például az Egyesült Nemzetek Szervezete „Journey to Extremism in Africa” programja Afrikában). A The European Union Agency for Law Enforcement Training (CEPOL) keretein belül vettem részt egy radikalizálódást és a deradikalizálódás folyamatát elemző kurzuson, ahol a tagállamok képviselői a jó gyakorlataikat cserélték ki. Ez is mutatja, hogy az Európai Unió tagállamai között nemcsak a felderítés terén, de a kezelések vonatkozásában is szoros együttműködési és tapasztalatcsere valósul meg.²⁰

A csoport mint vonatkoztatási keret

A szociálpszichológia alapkérdései közé tartozik, hogy mások miként képesek az egyént befolyásolni, miként hatnak attitűdjeire, ami kognitív disszonanciával, valójában magatartásváltozással jár. Egyértelmű, hogy a személyiségfejlődés szempontjából nagy jelentősége van mind az elsődleges, mind pedig a másodlagos csoportoknak. Az egyén azon csoport normáival azonosul, amelyhez tartozónak véli magát, és amely a szociális interakciók révén hatást gyakorol gondolkodására, érzéseire és magatartására. Az egyén a csoport része, ezáltal hat a csoport dinamikájára, illetve a csoport az egyénre, így tágabb értelemben a társadalom bizonyos jelenségei is módosulnak.²¹ Gyakorlatilag egy konstans feedback folyamat hat az egyén, a saját csoport és más csoportok dimenziójában, ami könnyen belátható, rendkívül komplex folyamatokon keresztül érvényesül. A rendszer további komplexitását eredményezi, hogy az emberek többsége vallásos, ezért az egyén egy időben több különböző csoportnak, akár vallási csoportnak is szerves tagja, integrálva annak értékeit.

Ysseldyk és munkatársai a vallásnak a szociális identitás kialakulásában betöltött szerepét vizsgálták, amelyet alapvetően meghatároznak a pszichológiai és társadalmi folyamatok.²² Véleményük szerint a vallási identitás nemcsak világnézet formájában jelenik meg az egyén életében, hanem egyúttal markáns csoporttagságot is jelent, így egyben kognitív és érzelmi értékrendszert jelenít meg. Természetszerűleg hatása kétirányú:

²⁰ CEPOL: *CEPOL Course 2018/47 De-Radicalization of Foreign Fighters* (2018. június 26.).

²¹ Farkas Johanna: Csoport, csoportdinamika. In Csernyikné Póth Ágnes – Fogarasi Mihály (szerk.): *Emberi kapcsolatok pszichológiája*. Budapest, Rejtjel, 2006. 32–64.

²² Renate Ysseldyk – Kimberly Matheson – Hímie Anisman: Religiosity as identity: toward an understanding of religion from a social identity perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14. (2010), 1. 60–71.

pozitív hatású abban az értelemben, ha a személy jóllétéhez kapcsolódik, negatív hatású pedig, ha a vallási csoportok közötti konfliktusok jelennek meg.

Coyle és Lyons szociálpszichológiai szempontból közelíti meg a kérdéskört.²³ Az identitásra ható csoportfolyamatok jelenségeit elemezve a csoport-identitás-vallás kontextusban értelmezik a proszociális és antiszociális megnyilvánulásokat.

Ahogy az individuális különbségek rendkívüli módon széles spektrumot ölelnek fel, úgy ez az állítás az egyénekből álló közösségekre is igaz. Sokféle vallási közösség létezik, amelyek akár szélsőségesek is lehetnek, és maga a szélsőségeség is különböző formában és intenzitásban jelenhet meg. Nem szabad abba a hibába esnünk, hogy a karakterisztikájukban egyedi csoportokat szűk tipológiákba soroljuk, mert a leegyszerűsítés az értékelő-elemző tevékenység során prediktív szempontból fontos, azonban mélyebb egyedi pszichológiai jellegzetességek felfedezésére már nem minden esetben alkalmas. Arról nem is beszélve, hogy a kategorizálás és leegyszerűsítés befolyásolja a csoportokról alkotott tudásunkat, ami téves következtetések levonásához vezethet. Erre példa az Amerikai Egyesült Államok 9/11 utáni biztonságpolitikája, amely stratégiájának köszönhetően 70%-ban arab és/vagy muzulmán egyéneket, közösségeket helyezett a fókuszba.²⁴ Ez a beállítódás pedig a közvéleményt alakította, ami során negatív sztereotípiák jelentek meg nem szélsőséges erőszakos attitűddel rendelkező vallásos emberek egy bizonyos csoportjaival szemben, beláthatatlan károkat okozva.

A csoportba tartozás motívumai

„Csoportnak tekinthető minden olyan társas együttes, amelynek legalább egy külső és egy belső határa van. A külső határ elválasztja a csoporttagokat a nem tagoktól, a belső határ elválasztja a csoporton, szervezeten belüli kisebb egységeket.”²⁵ Az egyén magatartására vonatkozó társadalmi elvárások közvetítő közegeken (például csoport) keresztül jelennek meg. Magatartás-irányító mechanizmusok révén valósul meg a csoport normaközvetítése,²⁶ melyet a csoporttagok tartós kapcsolatai jellemeznek. A tagok a csoport céljainak érdekében tevékenységeket végeznek, ezek lehetnek szokások, majd idővel kialakulhatnak hagyományok, amelyek pedig a csoporthoz való tartozást erősítik. Az egyik legalapvetőbb csoport, amelynek része az egyén, az maga a család. A család egy szocializációs közeg, amelyben megvalósul a személyiségfejlődés. Amennyiben a gyermek olyan impulzusokat kap, amelyek szélsőséges eszmék kialakulását eredményezik, az önmagában oka lehet szélsőséges gondolatoknak és cselekedeteknek.

²³ Adrian Coyle – Evanthia Lyons: The social psychology of religion: Current research themes. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21. (2011), 6. 461–467.

²⁴ Louise A. Cainkar: *Homeland insecurity: How Arab American and Muslim American experience after 9/11*. New York, Russell SageFoundation, 2009.

²⁵ Váry Annamária: Érzékeny és okos szervezetek. In Járó Katalin (szerk.): *Játszmák nélkül*. Budapest, Helikon, 1999.

²⁶ Norma fogalma alatt a csoport által elfogadott szabályok összességét értjük.

A két végpontot két példával mutatjuk be. Nagy port kavart a 2018. május 13-án Surabayában (Indonézia) keresztény templomok ellen végrehajtott robbantássorozat.²⁷ Egy öttagú család öngyilkos merényletet hajtott végre, szinte egy időben öt bombával, három templomnál robbantottak 18 halálos áldozatot követelve. Másrészt pedig Zak Ebrahim példáján jól látható, hogy ugyan a szocializáció nagyon fontos, de a körülmények ismeretében törvényszerű végkifejleteket nem fogalmazhatunk meg.²⁸ Példája mutatja, hogy egy radikális gyermeke nem törvényszerűen válik fanatikussá és követ el terrorcselekményt.

A csoport tehát az egyén életében fontos vonatkoztatási keret, és az építőelemei szervesen egymáshoz kapcsolódva alakítják az egyén motívumait. Fiske (2018) úgy véli, hogy a társas kapcsolatokban (az egyén csoporthoz való tartozásának folyamatában) öt alapvető motiváló erő jelenik meg:²⁹

1. A valahova tartozás szükséglete (belonging): az ember legfontosabb szükséglete a „csoportban lenni” élménye. A csoport normáival és értékeivel való azonosulás az egyén identitásának a része, ezért tapasztalható az, ha a csoporttal szembeni bármilyen – főleg agresszív – fellépés következik be, úgy az egyén azt saját magára vonatkoztatja, és közvetlenül érintettnek tekinti magát. A valós vagy elképzelt „ellenség” a csoportkohéziót erősíti, ez valósult meg a 9/11 utáni időszakban, amikor az amerikaiak egy korábban nem látott nemzeti összefogást valósítottak meg. Az egyén valahová tartozás élménye pedig azért is alapvető fontosságú, mert a szociális kapcsolatok megléte közvetlenül kapcsolódik a szubjektív jólléthez és a mentális állapothoz.
2. Megértés (understanding): az embernek alapvető vágya, hogy megértse a környezetében zajló folyamatokat. Az egyén a hiedelemrendszere szerint értelmezi az eseményeket, és ad jelentést azoknak, beleértve mások magatartását a szociális kapcsolatok kontextusában. Moscovici (1976) szerint szociális reprezentációk segítik az egyént abban, hogy a mindennapi életben könnyebben átlássa a helyzetét és fel tudjon készülni váratlan, illetve várható eseményekre.³⁰
3. Kontroll (controlling): a kontroll ebben az esetben az emberekre és a környezetre is vonatkozik. Amikor az egyén kontrollt gyakorol, kompetensnek és szociálisan hatékonnak érzi magát, ezért a kontroll megélésének vágya végigkíséri az életünket. Ebben egyéni eltérések tapasztalhatók, hiszen mindenkinek különböző mértékben fontos a mások és a körülmények feletti irányítás érzete, valamint gyakorlása. Ahogy a valahová tartozás élménye, úgy a kontroll élménye is szervesen kapcsolódik a mentális egészséghez, de a társas viszonyokhoz is. Utóbbi esetében ez úgy valósul meg, hogy azon személyek, akik számára az egyéni kontroll megélése kevésbé fontos, a csoportra bízák annak gyakorlását, így ők inkább alkalmazkodók

²⁷ BBC: Surabaya attacks: Family of five bomb Indonesia police headquarters. *bbc.com*, 2018. május 14.

²⁸ Zak Ebrahim: Egy terrorista fia vagyok. Így választottam a békét. *ted.com*, 2014.

²⁹ Susan T. Fiske: *Social beings: core motives in social psychology*. Hoboken, New Jersey, Wiley, 2018. 12–21.

³⁰ László János: A szociális reprezentációról. In Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris, 2001.

és könnyebben fogadják el a szabályokat. Amikor az egyén a csoportnak engedi át a kontrollt, abban az esetben a felelősséget is átruházza, így az már nem őt terheli, és ez nem befolyásolja szubjektív biztonságérzetét.

4. A szelf növelése (self-enhancing): az én-növelés szervesen kapcsolódik az önbecsüléshez, amelynek fenntartása és erősítése szintén alapvető motívumunk. Az egyén törekvése, hogy önmaga iránt pozitív attitűdöket tápláljon, így az emberek szeretnek olyan szerepekben tetszelegni, amelyek megerősítik őket, és szeretnek olyan helyzetekbe kerülni, amelyek a csoporton belüli státuszukat növelik. Ugyanis nemcsak az önfogadás, hanem mások megerősítései révén képes megvalósulni a pozitív énkép megélése. Mégis vannak olyan helyzetek, amikor torz visszacsatolások révén patológiás én-elnagyítás (megalómánia) jön létre, ezekben az esetekben az egyén eltávolodik a realitástól és narcisztikussá válik.
5. Bizalom (trusting): a másokba és a világba vetett bizalom élménye azért fontos, mert a külvilág irányába egészséges bizalommal forduló a társas világot jóindulatúnak látják, és szociális kapcsolataikban sikeresek. A bizalom erősíti a csoportkohéziót, annak hatékonyságát növelve.

A fenti motívumok alapján belátható, hogy az átlagtól eltérő pszichés működésmódok előfordulásakor torz, adott esetben patológiás személyiségműködések jelenhetnek meg. Amennyiben az egyén patológiás tünetekkel rendelkezik, úgy az a csoportra is hat, amelynek adott esetben kulcsfontosságú tagja, akár vezetője.

A következőkben kifejtjük, hogy a motivációk torzulása miként befolyásolhatja az egyént.

- A valahova tartozás élménye szélsőséges esetekben gondolkodási torzításokat eredményezhet, ami a saját csoport túlértékelésében (pozitív értékítéletben) és más csoportok devalválásában (negatív értékítéletben) jelentkezhet. Az első európai női öngyilkos merénylő (Muriel Degauque) esetével összefüggésben Alain Grignard, a belga rendőrség terrorizmusellenes részlegének vezetője úgy nyilatkozott, hogy a társadalom ellen lázadó személyek valahova szeretnének tartozni, és olyan valáson keresztül keresik a szolidaritás érzését, mint az iszlám.
- A kognitív megértés fokozott igénye akkor lehet veszélyes, ha az egyén a szélsőséges vallási csoport hiedelemrendszerét feltétel nélkül elfogadja, és a csoporton kívülieket egyértelmű ellenségként tartja számon.
- Amennyiben egy olyan szélsőséges csoportra ruházza át az egyén a kontrollt, amely az általánosan elfogadott társadalmi értékekkel szembenegy, úgy egyéni szinten saját biztonságérzetét ugyan növeli, ám a társadalmi felelősségvállalását nem, vagy csekély mértékben gyakorolja, így mentesül a lelkiismereti aggályok alól.
- Személyiségtorzulás esetében a narcisztikus vonások jelentősen megerősödhetnek. Ekkor az egyén olyan helyzeteket keres, amelyekben a fokozott önbizalom mellett a mások feletti irányítás megszerzése és gyakorlása is megvalósul, valamint kiegészülhet lelkiismeret-furdalás nélkül másokat kihasználni céljai elérése érdekében. Ezek a személyek általában olyanokkal veszik körbe magukat, akik torz visszacsatolások révén tovább erősítik patológiás egoélményüket, így folya-

matosan eltávolodnak a realitástól, hiszen eleve a megfélemlítés, a kontroll miatt nem kapnak reális visszajelzéseket. A negatív véleményt hangoztatókat eltávolítják, mert narcisztikus sérelemként élik meg az őket bírálókat. Ekkor a harag, a düh és a bosszú komoly szerepet kap a narcisztikus személy életében.

- Akik pedig a világ felé kevés bizalommal viseltetnek, azok gyanakvók, bosszúállók és haragtartók. A másokkal szemben érzett bizalmatlanság és félelem melegegáya a szélsőséges érzelmek kialakulásának, amelyek táplálják a radikális eszmét, így a szélsőséges csoportok létrejöttét és kohézióját is.

A fentiek alapján belátható, hogy a szociális kapcsolatokat tápláló öt motívum egy-egy vagy akár mindegyik területén megvalósuló pszichés problematika szélsőséges gondolatok kialakulását és cselekmények megvalósítását eredményezheti.

Referenciacsoport, normaképzés és csoportértékek

„Referenciacsoportnak tartjuk azt a szerveződést, melyet az egyén saját értékeivel, normáival összeférhetőnek talál, és azt vonatkoztatási keretként használja önmaga és mások megítéléséhez.”³¹ Korábban bemutatásra került, hogy az egyén egy időben több csoportnak is tagja, viszont azt tekinti referenciacsoportnak, amelynek normáival és értékeivel azonosulni tud. Egyfajta vonatkoztatási keretként tekint a referenciacsoportra, amely a pszichés stabilitását biztosítja. A csoporttagok elvárják a többiektől, hogy az írott vagy íratlan normák szerint éljenek. Ezt várta el a környezete Maymuuntól is, miszerint támogassa a harcban szélsőséges iszlamista férjét, a közösség cserébe pedig érzelmi stabilitást adott számára. Elmondása szerint: „amikor felnőtté váltam, egy mudzsahid férfihoz mentem feleségül és segítettem őket. Számos feladatom közül az egyik volt, hogy a harcok után biztonságba helyezzem a fegyvereket.” Maymuun 30 éves korára fegyver- és emberkereskedővé, illetve házassági közvetítővé vált.³²

Ezért nehéz a radikalizálódás spiráljából kikeveredni, mert a csoport normáival és értékeivel azonosuló egyén megnyilvánulásaiban, teljesítményében, a társadalomban történő megjelenésében tükröződik a csoport értékrendszere. Ha kikerül a csoportból, úgy a személyiségének egy bizonyos részét is elveszti. A szélsőséges vallási cselekményekre a tagok büszkék, még annak ellenére is, hogy ezek nem esnek egybe a szélesebb társadalmi körökben elfogadott értékekkel. Az értékrendszert erősíthetik a csoportnormát megjelenítő úgynevezett kiemelkedő teljesítmények (például öngyilkos merényletek), a pozitív hagyományok (például videóüzenet feltöltése a netre), a „mi” tudat (a másoktól megkülönböztetés például a ruházat alapján), az összetartozás és a csoportlégkör.

A csoporttagok közötti kapcsolattartásban szabályszerűségek figyelhetők meg, amelyek az elvárások tükrében jelennek meg. Kíváncsian a csoportnormák szerint viselkedni. Amennyiben ez nem következik be, úgy a csoporttagok különböző módon nyomást

³¹ Farkas (2006) i. m. 36.

³² UNDP: *Journey to extremism in Africa*. New York, UN Plaza, 2017. 42.

gyakorolhatnak a személyre a közösen elfogadott szabályokhoz mérten.³³ Legtöbbször a szabályok nem írásba foglaltak, mégis kötelező érvényű csoportkövetelmények a tagok számára, megsértésük pedig súlyos következményekkel jár. Szórványos esetben a radikalizálódott személy ki szeretne lépni a csoportból, mert már nem tud azonosulni az értékekkel: „és sok év után nem volt igazi győzelem vagy előrelépés abban, hogy megtettük. Túl sok civil és muzulmán halt már meg. Nem úgy tűnik, mintha bármikor is vége lenne. Emiatt döntöttem úgy, hogy feladom az egészet” – mondta ezt az 57 éves Ali, aki toborzóként funkcionált.³⁴ Illetve a volt dzsihádist Manwar Ali úgy nyilatkozott, „a radikalizálódott embernek magának kell megharcolnia az utat, és szembenéznie azzal, hogy amit tesz, az rossz”.³⁵

A radikalizálódáshoz vezető út

A vallási szélsőségeket leginkább a megvalósított cselekményeken keresztül lehet vizsgálni. Számos szélsőséges, agresszív cselekmény analízisét hajtották végre eltérő módszerekkel és megközelítésekkel.³⁶ Sageman az öngyilkos merényletek motivációit analizálva azt tapasztalta, hogy főként az igazságtalanság élménye és az ebből fakadó harag táplálja azokat. Wiktorowicz a muszlim szélsőségesek radikalizálódáshoz vezető útját négylépcsős modellben állította össze, ami végül az erőszakban csúcsosodik ki:³⁷

1. kognitív nyitottság mind az emberek, mind az ideák felé, amit az egyéni „kikapcsolás” (unfreezing), a személyes sérelem (diszkrimináció) vagy a csoportos sérelem élménye (például muzulmánok elnyomása) követ;
2. személyes kapcsolatok: az egyén aktivistákkal kerül kapcsolatba barátokon, rokonokon keresztül;
3. legitim autoritás: az egyetlen legitim vezetőként fogadja el a szélsőséges vallási szervezet vezetőjét, aki interpretálja az iszlám tanait;
4. racionális választás: kialakul a vezetőben való feltétlen hit és a megingathatatlan bizalom. Ebben a stádiumban, amit a vezető kér, az racionalizált parancs, amelyet kérdések nélkül végre kell hajtani.

³³ Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. In Pataki Ferenc – Solymosi Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyv Kiadó, 1974.

³⁴ UNDP (2017) i. m. 52.

³⁵ Ali Manwar: [Az egykori radikális dzsihádist gondolatai](https://www.ted.com/talks/Az_egykori_radikalizmus_dzsihadista_gondolatai). ted.com, 2016.

³⁶ David Webber – Maxim Babush – Noa Schori Eyal – Anna Vazeou-Nieuwenhuis: The road to extremism: field and experimental evidence that significance loss-induced need for closure fosters radicalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 114. (2017), 2. 270–285.; David Webber – Arie W. Kruglanski: The social psychological makings of a terrorist. *Current Opinion in Psychology*, 19. (2018), February. 131–134.; Meysam Alizadeh – Ingmar Weber – Claudio Cioffi – Santo Fortunato: Psychology and morality of political extremists: evidence from Twitter language analysis of alt-right and Antifa. *EPJ Data Science*, 8. (2019), 1. 17.

³⁷ Clark McCauley – Sophia Moskalenko: Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72. (2017), 3. 205–216.

A vallási szélsőségség multidimenzionális értelmezési keretrendszere

Klasszikus kiindulópont a vallás multidimenzionális vizsgálata.³⁸ Elsőként Glock és Stark alkotott multidimenzionális modellt, álláspontjuk szerint a vallástól függetlenül öt alapvető komponens határozható meg:

1. ideológiai (hiedelmek),
2. intellektuális (tudás),
3. rituális (vallási magatartás megnyilvánulása),
4. tapasztalati (érzelmek) és a
5. következményekkel kapcsolatos (a vallásosság világra gyakorolt hatása) alkotóelemek.

Véleményük szerint a szélsőséges mozgalmak gyökere ezen túl két okból fakadhat: egyrészt társadalmi sérelmek okozhatják, másrészt pedig, hogy szükséges egy adott mennyiségű anyagi és emberi erőforrás a kialakuláshoz és kibontakozáshoz.³⁹

Saroglou a vallásosságot négy alapvető dimenzió mentén értelmezi:⁴⁰

1. hit (believing): a valláshoz kapcsolódó kognitív reprezentációk;
2. kötődés (bonding): az egyén belső élményei, a transzcendens valósággal való kapcsolata, valamint másokhoz való valláson átívelő kötődése; rituális gyakorlatokon keresztüli kapcsolatok;
3. viselkedés (behaving): a vallás által meghatározott normák szerinti viselkedés;
4. valahová tartozás/összetartozás (belonging): azonosulás a tradíciókkal, a felekezettel vagy egy meghatározott vallási csoport értékrendjével.

Wibisono a szélsőséges vallási megnyilvánulások felvázolását és elemzését szűkebb keretben, az indonéz muszlim vallási szélsőségesek csoportjaira fókuszálva végezte el, azzal a céllal, hogy más szélsőséges vallási cselekmények megértésében is segítsen:

1. vallási dimenzió;
2. rituális dimenzió (believing, bonding);
3. szociális dimenzió (belonging) a csoporton belüli és a csoportok közötti kapcsolatok, amelyek a csoport által elfogadott szabályokat tartalmazzák, illetve a másik csoporthoz való viszonyítást, kategorizálást;
4. politikai dimenzió.

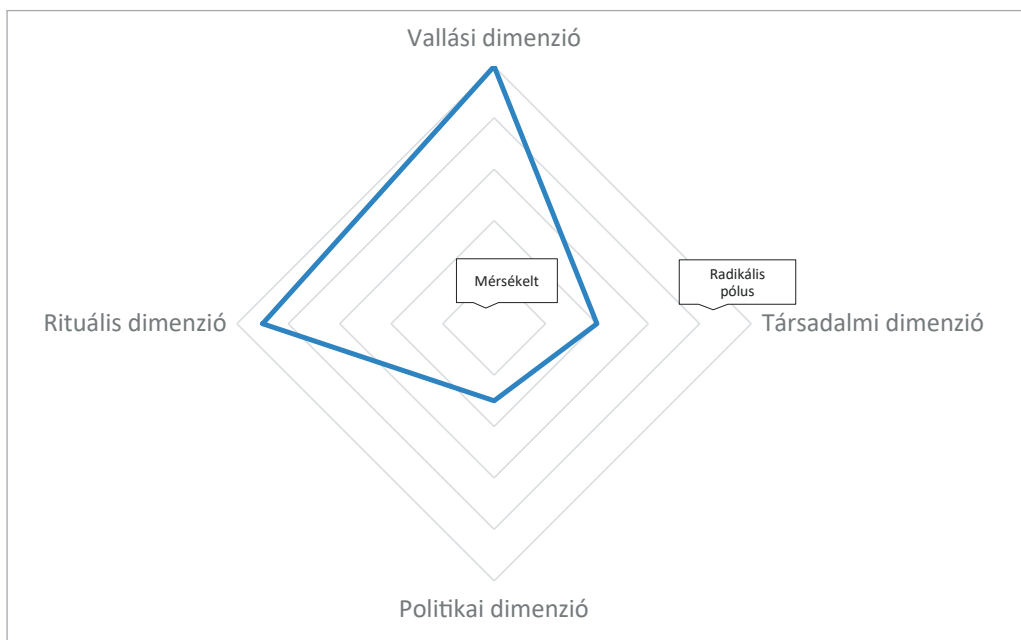
A négy dimenzió belül mérsékelt és szélsőséges pólust különböztetett meg, eszerint minél inkább a pókhálódíagram szélén helyezkedik el egy adott vallási csoport, úgy annál szélsőségebb jellegzetességekkel bír az adott dimenzióban (*1. ábra*). A modell

³⁸ Számos esetben a politikai dimenziót is beillesztik a fókuszba, ritkább esetben egyedüli megközelítésként alkalmazzák.

³⁹ Szijártó Livia: *Alkalmazott pszichológiai módszerek a terrorizmus elleni harcban – Szélsőséges csoportok és személyek internetes tevékenységének pszichológiai szempontú tartalomelemzése*. PhD-értekezés, Budapest, NKE HDI, 2018.

⁴⁰ Saroglou, Vassilis: *The Psychology of Religion*. New York, Routledge, 2021.

sajátossága, hogy dinamikusan változónak tekinti a dimenziók jellegzetességeit, így egy-egy vallási csoport egyedi mintázata körvonalazódik.

1. ábra: A szélsőséges-mérsékelt kontinuum illusztrációja a multidimenziós megközelítésben. Az ábra szélsőséges vallási csoportot mutat be viszonylag csekély politikai és társadalmi ambíciókkal.

Forrás: Wibisono et al. (2019) i. m. 4.

A dimenziók mérsékelt és szélsőséges végpontjai sajátos jellemzőkkel írhatók le, amelyeket az 1. táblázatban összesítettünk.

1. táblázat: A dimenziók mérsékelt és szélsőséges végpontjainak sajátos jellemzői

Dimenziók	A mérsékelt végpont legfőbb jellegzetessége	A szélsőséges végpont legfőbb jellegzetessége
Vallási	Kegyess vallás Muzulmánok megközelítésében: 1. Hangsúly a „szerető” Istenen van. 2. A „dzsihad” a pozitív változások konnotációjában értelmezett.	Autoriter vallás Muzulmánok megközelítésében: 1. Hangsúly a „haragos” Istenen van. 2. A „dzsihad” a szent háborúról szól.
Dimenziók	A mérsékelt végpont legfőbb jellegzetessége	A szélsőséges végpont legfőbb jellegzetessége
Rituális	Legfőbb jellegzetesség: a diverzitással (vallási sokszínűséggel) szembeni tolerancia. Muzulmánok megközelítésében: Az iszlám rituálék és a helyi hagyományok integrálódnak, valamint pozitív kulturális gyakorlattá alakulnak az életükben.	Legfőbb jellegzetesség: a diverzitással szembeni intolerancia. Muzulmánok megközelítésében: A helyi hagyományokat aktívan elutasítják, és az azokat gyakorlókat bűnösnek titulálják.

Dimenziók	A mérsékelt végpont legfőbb jellegzetessége	A szélsőséges végpont legfőbb jellegzetessége
Társadalmi	Legfőbb jellegzetesség: a komplexitás elfogadása. Muzulmánok megközelítésében: 1. A csoporton belüli problémákat a geopolitikai instabilitáshoz és a korrupcióhoz kapcsolódónak vélik. 2. A különböző normákkal élő embereket tiszteltben tartják.	Legfőbb jellegzetesség: a komplexitás elutasítása. Muzulmánok megközelítésében: 1. A csoporton belüli problémák a csoporton kívüli konspirációkhoz kapcsolódnak. 2. A kívülállókat a csoporton belüli szélsőséges normák szerint ítélik meg.
Politikai	Legfőbb jellegzetesség: képlékeny hitvallás. Muzulmánok megközelítésében: Az iszlám értékeket és a modern politikai koncepciókat integrálják.	Legfőbb jellegzetesség: radikális hitvallás. Muzulmánok megközelítésében: Az iszlám birodalom kiteljesedésére törekednek.

Forrás: a szerző szerkesztése

A vallási dimenzió

A vallás alapvető és meghatározó értékrend az ember életében, és a vallási elkötelezettség befolyásolja a cselekedeteit. Nagyon fontos kérdés, hogy ugyanazon hitrendszerhez tartozóknak akkor hogyan lehet mérsékelt vagy éppen szélsőséges (fanatikus) formája? Erre a gondolkodási stílusok különbözőségével válaszolhatunk, amelyet egy kontinuumon elhelyezkedve szemléltetünk. Sallee tanulmányában a vallási elkötelezettség és a gondolkodási stílusok kapcsolatát vizsgálta. A szélsőséges végponton elhelyezkedők gondolkodása lehet zárt vagy nyílt attól függően, hogy merev vagy rugalmas struktúra jellemzi-e.⁴¹ A merev struktúrákban gondolkodóknak fontos az autoritás, így az autoriter Istenről alkotott képhez kapcsolódó normatív hiedelmekkel rendelkezők körében a halálbüntetés elfogadottabb, illetve a „gonosznak” tartott emberekhez negatívabb érzések kapcsolódnak, és erőteljesebb a büntetési attitűdjük. Azok viszont, akik a kontinuum mérsékeltbb végpontja felé helyezkednek el, mások irányába proszociálisabbak,⁴² illetve a mentális egészségük a nem vallásos csoportokhoz képest kiegyensúlyozottabb.⁴³

A rituális dimenzió

A vallási rituálék nemcsak a vallásosságot fejezik ki, hanem a másokkal szembeni érzéseket is. Whitehouse és Lanman hangsúlyozzák, hogy a csoportos rituálékban való részvétel elősegíti és erősíti az emberek közötti szociális kohéziót, bár magát a rituálékot

⁴¹ Carl W. Sallee: Open-Minded Religiosity: Investigating the link between religious commitment and thinking style. *Honors Projects*, 2016, 55.

⁴² Pehr Granqvist – Mario Mikulincer – Phillip R. Shaver: Religion as attachment: normative processes and individual differences. *Personality and Social Psychology Review*, 14. (2010), 1. 49–59.

⁴³ Klara Malinakova – Peter Tavel – Zdenek Meier – Jitse P. van Dijk: Religiosity and mental health: a contribution to understanding the heterogeneity of research findings. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17. (2020), 2. 1–11.

és a kohézió mértékét nehéz tudományos alapon bizonyítani.⁴⁴ Elemzésük során a rituálék, a kohézió és a kooperáció közötti kapcsolatot vizsgálták, valamint a csoportidentifikáció és az identitás összefüggéseit keresték. Sok vallásos ember úgy véli, hogy a vallási rituálékat közvetlenül Isten irányítja, így például a legtöbb muszlim szerint Isten napi öt alkalommal irányítja főbb rituáléikat. Ezekhez a radikális póluson elhelyezkedők mereven ragaszkodnak, míg a mérsékeltebb pólusba tartozók úgy vélik, hogy a helyi szokásokkal összeegyeztethetők a vallási rituálék, így jelenhetnek meg a helyi hagyományokba integrálódó különböző rituálék. Az új gyakorlatok vallási csoportokra osztják a híveket, akik vagy nyitottak az új hatásokra, vagy markánsan elutasítják azokat, és nem kötnek kompromisszumot. Az utóbbiak esetében bármiféle újítás tiltott és büntetendő cselekedet.

Társadalmi dimenzió

A társadalmi dimenzió gyakorlatilag a szociológia és a szociálpszichológia tudományához kapcsolódik. Ezen dimenzió a vallási szélsőséges jelenségét úgy közelíti meg, mint ami az egyén társadalomban elfoglalt helyzetével (például szocioökonómiai státuszával), az egyének csoporton belüli működésével, valamint a csoportok közötti kapcsolatokkal írható le. E tekintetben a vallási radikálisok jellegzetességei a csoportidentitáshoz kapcsolódóan értelmezhetők.

A radikális póluson elhelyezkedő egyének a radikális csoport normarendszerével identifikálódnak, jellemzően ellenséges nézeteket fogalmaznak meg más vallási csoportba tartozókkal, illetve vallási csoportokkal szemben. Legszélsőségebb formája, amikor a kívülállókat („nem a mi csoportunkba tartozók”) totálisan lenézik, és akár lelkiismeret-furdalás nélkül megsemmisítik. Jelentős szerepe van számukra annak, hogy azonos hitrendszerrel rendelkezőket megnyerjenek maguknak, amihez a propaganda, a manipuláció vagy akár a kényszerítés eszközeit is felhasználják. Ezzel növelik a szélsőséges csoportjuk befolyását, „kiterjedését” és a szélsőséges tanok egyre szélesebb körben való terjesztését. Emiatt kulcsfontosságú egy stabil, strukturált szociális reprezentáció, ami révén a csoport elgondolásaival a tagok azonosulni tudnak, s amelyet egy karizmatikus vezető közvetít. Általános narratíva lehet a bűnbakképzés (mások hibáztatása). Az ellenség vizionálása pedig a csoport kohézióját erősíti. Minél erősebb és félelmetesebb az ellenség (például nyugati befolyásolás), annál jobban összekovácsolódnak a tagok, és stabilizálódnak a csoport normái. Emiatt gyakran elutasítják az együttműködési törekvéseket, ugyanis számukra a párbeszéd egyfajta konspiráció, amely során gyengülhet a csoportjuk megítélése, illetve ellentétes lehet a csoportba tartozók szélsőséges vallási meggyőződésével.

A dimenzió mérsékelt végpontján elhelyezkedők ezzel szemben nyitottabban állnak a csoporton belüli folyamatokhoz, a problémák feltárása (például környezeti, nemzeti identitási, gazdasági kérdések, valamint bűnüldözés) és a konfliktusok kezelése érdekében

⁴⁴ Harvey Whitehouse – Jonathan A. Lanman: The ties that bind us: ritual, fusion, and identification. *Current Anthropology*, 55. (2014), 6. 674–695.

diskurzust kezdeményeznek, nagyobb hangsúlyt fektetnek a változásokra és nyitottabbak az együttműködésre.

A csoporton belüli kapcsolatokat és az egyén értékrendszerét alapvetően meghatározza a vallás. A társas kapcsolatok kontextusában a csoport által elfogadott, képviselt és a tagoktól megkövetelt normák eltérők, ami abban is tükröződhet, hogy mennyire tolerálja egy adott csoport az eltérő vallási nézeteket. A tolerancia kérdése pedig elég nyilvánvaló a szélsőséges vallási csoportok esetében. Az adott normarendszerrel szembenő tagokat azonnali kizárás vagy valamilyen retorzió várja. A csoportelvárásoktól eltérő álláspontot képviselőkkel szemben intolerancia valósul meg, amely számos formát ölthet. Indonéziában például a pártok közötti különbségeket az iszlámhoz fűződő kapcsolatokra vezetik vissza. Az Iszlám Védők Frontja (Islamic Defenders Front; FPI) például azt szeretné, hogy az egész nemzet az iszlám társadalmi normái szerint szerveződjön.

A politikai dimenzió

Számos esetben összemosódik, sőt indokolatlanul összemosásák a vallási és a politikai kérdéseket. Való igaz, sokszor nehéz a különválasztásuk, mert vallási meggyőződésből fakadó politikai szándék valósul meg, vagy éppen a vallást erősítik politikai motivációkon keresztül. A pszichológiai szakirodalom nem bővelkedik a politikai dimenzió analizálásában, ezen űrt pótolta többek között Hood és munkatársai,⁴⁵ Hill és Williamson,⁴⁶ valamint Saroglou⁴⁷ kultúraközi pszichológiai megközelítésben írt munkája. Az elemzésekben úgy vizsgálták a szélsőséges vallási mozgalmakat, mint amelyek politikai hatalmat keresnek a vallási normáik akár törvények, akár erőszak általi érvényre juttatása révén. Ahogy Kis-Benedek József is írja: „az iszlám vezetők politikai szándékai nyilvánvalóak. A politikai és morális gyökereket azonban nem a politikában, hanem az iszlámra épülő tekintélyben és vallási elvekben célszerű keresni. Az elvek nagyon mély gyökerekben léteznek, ezeket bizonyítják a toborzási sikerek, öngyilkos merényletek, terrorista hálózatok szervezése és működtetése.”⁴⁸ A szélsőségesebb csoportok a politikai téren is törekednek a változásokra, ezzel szemben a mérsékelt irányzat képviselői inkább vallási integrációra törekednek, ami a demokratikus értékrenddel összeegyeztethető. Számos példa van a radikális iszlám csoportok és a politikai szálak kapcsolatainak elemzésére, de ezek nem pszichológiai jellegű munkák.

A fent bemutatott dimenziókat önmagukban nem lehet értelmezni, mert egymásra hatnak és keverednek, hiszen amikor egy vallási csoport politikai hatalomra való törekvései

⁴⁵ Ralph W. Hood – Peter C. Hill – Bernard Spilka: *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. New York, Guilford Press, 2018.

⁴⁶ Peter C. Hill – Paul W. Williamson: *The Psychology of Religious Fundamentalism*. New York, Guilford Press, 2005.

⁴⁷ Vassilis Saroglou: Believing, bonding, behaving, and belonging: the big four religious dimensions and cultural variations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42. (2011), 8. 1320–1340.

⁴⁸ Kis-Benedek József: Vallási szélsőségek a MENA-országokban. *Hadtudomány*, 29. (2019), 1–2. 66.

a szélesebb társadalmi közegre gyakorolnak hatást, ezáltal pedig a szélsőséges nézőpont társadalmilag deklarálttá válik, úgy mindegyik dimenzió radikális pólusa érintett.

A vallási szélsőségek és a radikalizálódás tekintetében csupán az utóbbi két évtizedben jelentek meg jelentősebb pszichológiai megközelítésű kutatások, miután egyre több öngyilkos merénylet valósult meg, és más elméletekkel magyarázni nem lehetett az eseteket. Számos esetben a radikalizálódás a terrorizmushoz is kapcsolódik, de jelen munkában erre az aspektusra nem tértünk ki. Sokkal inkább arra fókuszáltunk, hogyan lehet a szociálpszichológiai értelmezési keretrendszerben a csoportokra jellemző normákat, értékeket és az identifikálódás folyamatát a szélsőséges vallási nézetek tekintetében elemezni. Bemutattuk a társas kapcsolatokat meghatározó, motiváló erőket, valamint részleteztünk egy multidimenzionális modellt, amelyben a radikális csoportok könnyebben elemezhetővé és értelmezhetővé válhatnak.

Felhasznált irodalom

- Alizadeh, Meysam – Ingmar Weber – Claudio Cioffi – Santo Fortunato: Psychology and morality of political extremists: evidence from Twitter language analysis of alt-right and Antifa. *EPJ Data Science*, 8. (2019), 1. 17.
- Arena, Michael P. – Bruce Arrigo: Social psychology, terrorism, and identity: a preliminary re-examination of theory, culture, self and society. *Behavioral Sciences & the Law*, 23. (2005), 4. 485–506.
- Basedau, Matthias – Birte Pfeiffer – Johannes Vullers: Bad religion? Religion, collective action, and the onset of armed conflict in developing countries. *Journal of Conflict Resolution*, 60. (2016), 2. 226–255.
- BBC: Surabaya attacks: Family of five bomb Indonesia police headquarters. *bbc.com*, 2018. május 14. Online: www.bbc.com/news/world-asia-44105279
- Borum, Randy: Radicalization into violent extremism I: a review of social science theories. *Journal of Strategic Studies*, 4. (2011), 4. 7–36.
- Cainkar, Louise A.: *Homeland insecurity: How Arab American and Muslim American experience after 9/11*. New York, Russell Sage Foundation, 2009.
- Carlucci, Leonardo – Marco Tommasi – Michela Balsamo – Adrian Furnham: Religious fundamentalism and psychological well-being: an Italian study. *Journal of Psychology and Theology*, 43. (2015), 1. 23–33.
- CEPOL: *CEPOL Course 2018/47 De-Radicalization of Foreign Fighters* (2018. június 26.).
- Coyle, Adrian – Evanthis Lyons: The social psychology of religion: Current research themes. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21. (2011) 6. 461–467.
- Ebrahim, Zak: Egy terrorista fia vagyok. Így választottam a békét. *ted.com*, 2014. Online: <https://bit.ly/34kjG9m>
- Farkas Johanna: Csoport, csoportdinamika. In Csernyikné Póth Ágnes – Fogarasi Mihály (szerk.): *Emberi kapcsolatok pszichológiája*. Budapest, Rejtjel, 2006. 32–64.
- Fiske, Susan T.: *Social beings: core motives in social psychology*. Hoboken, New Jersey, Wiley, 2018.

- Granqvist, Pehr – Mario Mikulincer – Phillip R. Shaver: Religion as attachment: normative processes and individual differences. *Personality and Social Psychology Review*, 14. (2010), 1. 49–59.
- Hill, Peter C. – Paul W. Williamson: *The Psychology of Religious Fundamentalism*. New York, Guilford Press, 2005.
- HM Government: *Counter-extremism strategy* (2015. október). Online: <https://bit.ly/3oRFLWb>
- Hood, Ralph W. – Peter C. Hill – Bernard Spilka: *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. New York, Guilford Press, 2018.
- Kis-Benedek József: Vallási szélsőségek a MENA-országokban. *Hadtudomány*, 29. (2019), 1–2. 61–84.
- Kossowska, Małgorzata – Paulina Szwed – Mirosław Wyczesany – Gabriela Czarnek – Eligiusz Wronka: Religious Fundamentalism Modulates Neural Responses to Error-Related Words: The Role of Motivation Toward Closure. *Frontiers in Psychology*, 9. (2018), Article 285.
- Kruglanski, Arie – Katarzyna Jasko – David Webber – Marina Chernikova: The making of violent extremists. *Review of General Psychology*, 22. (2018), 22. 107–120.
- László János: A szociális reprezentációról. In Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris, 2001.
- Malik, Shiv – Haroon Siddique: Britain's youngest suicide bomber. *theguardian.com*, 2015. június 15. Online: www.theguardian.com/world/2015/jun/14/west-yorkshire-teenager-tal-ha-smal-britain-youngest-suicide-bomber
- Malinakova, Klara – Peter Tavel – Zdenek Meier – Jitse P. van Dijk: Religiosity and mental health: a contribution to understanding the heterogeneity of research findings. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17. (2020), 2. 1–11.
- Manwar, Ali: Az egykori radikális dzsihádisták gondolatai. *ted.com*, 2016. Online: <https://bit.ly/2Tb50Hi>
- McCauley, Clark – Sophia Moskalenko: Mechanisms of political radicalization: pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20. (2008), 3. 415–433.
- McCauley, Clark – Sophia Moskalenko: Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72. (2017), 3. 205–216.
- Merton, Robert K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. In Pataki Ferenc – Solymosi Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyv Kiadó, 1974.
- Paloutzian, Raymond F.: Psychological perspectives on religion and religiosity. *The International Journal of the Psychology of Religion*, 27. (2017), 127–128.
- Rink, Anselm – Kunaal Sharma: The Determinants of Religious Radicalization: Evidence from Kenya. *Journal of Conflict Resolution*, 62. (2018), 6. 1229–1261.
- Rixer Ádám: Vallási szélsőségek tipológiája Magyarországon. *Vallástudományi Szemle*, 14. (2018), 4. 15–31.
- Sallee, Carl W.: Open-minded religiosity: investigating the link between religious commitment and thinking style. *Honors Projects*, 2016, 55.
- Saroglou, Vassilis: Believing, bonding, behaving, and belonging: the big four religious dimensions and cultural variations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42. (2011), 8. 1320–1340.
- Saroglou, Vassilis: *The Psychology of Religion*. New York, Routledge, 2021.
- Szijártó Livia: *Alkalmazott pszichológiai módszerek a terrorizmus elleni harcban – Szélsőséges csoportok és személyek internetes tevékenységének pszichológiai szempontú tartalomelemzése*. PhD-értekezés, Budapest, NKE HDI, 2018.
- UNDP: *Journey to extremism in Africa*. New York, UN Plaza, 2017.

- United Nations, UNESCO: *Preventing violent extremism through education: A guide for policy-makers* (2017). Online: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247764>
- United Nations: *Report on best practices and lessons learned on how protecting and promoting human rights contribute to preventing and countering violent extremism* (2016. július). Online: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/33/29
- UNODC: „Radicalization” and „Violent extremism”. Online: www.unodc.org/en/terrorism/module-2/key-issues/radicalization-violent-extremism.html
- USAID: *The development response to violent extremism and insurgency: putting principles into practice* (2011. szeptember). 2. Online: www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1870/VEI_Policy_Final.pdf
- Váry Annamária: Érzékeny és okos szervezetek. In Járó Katalin (szerk.): *Játszmák nélkül*. Budapest, Helikon, 1999.
- Webber, David – Arie W. Kruglanski: The social psychological makings of a terrorist. *Current Opinion in Psychology*, 19. (2018), February. 131–134.
- Webber, David – Maxim Babush – Noa Schori Eyal – Anna Vazeou-Nieuwenhuis: The road to extremism: field and experimental evidence that significance loss-induced need for closure fosters radicalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 114. (2017), 2. 270–285.
- Whitehouse, Harvey – Jonathan A. Lanman: The ties that bind us: ritual, fusion, and identification. *Current Anthropology*, 55. (2014), 6. 674–695.
- Wibisono, Susilo – Winnifred Louis – Jolanda Jetten: A Multidimensional Analysis of Religious Extremism. *Frontiers in Psychology*, 10. (2019), 2560. 1–12. Online: www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.02560/full
- Ysseldyk, Renate – Kimberly Matheson – Hímie Anisman: Religiosity as identity: toward an understanding of religion from a social identity perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14. (2010), 1. 60–71.